

Zemepisné označenia výrobkov

Číslo zápisu: 6

Znenie zemepisného označenia: **Detvianska výšivka**

Dátum zápisu: 14.06.2017

Prihlasovateľ: Iveta Smileková - Detvianske ľudové umenie, Dolinky 1335/5, 962 12 Detva, SK;

Typ produktu: výšivka

Názov: **Detvianska výšivka**

Opis výrobku

Detvianska výšivka je výšivka zhotovená krivou ihlou podľa predkresleného vzoru na plátne (textile) napnutom na drevenom ráme. Plátno sa prišije na pomocné pásy látky – traky, a pomocou trakov sa upevní na vyšivací rám. Krivá ihla je vlastne háčik s ostrým hrotom na prepichovanie plátna. Technika vyšívania krivou ihlou spočíva v tom, že na povrchu plátna sa zachytáva niť vedená zospodu plátna smerom nahor, pričom vzniká retiazkový steh. Zložitejším typom vyšívania sú tzv. furmy a mriežka na vyťahovaných nitkách zhotovovaných najskôr "pravou" ihlou na počítanie nití, neskôr vyšívaním krivou ihlou. Motívy môžu byť plné, vyrezávané, podkladané tylom alebo ich kombinácie.

Spojením pôvodne používaných geometrických vzorov a tvarov z obklopujúcej prírody (tulipány, ružičky, kolieska, srdcia, zvončeky, slimáky, hviezdičky, lístky,...) vznikli **špecifické štylizované vzory** a každý z nich má svoj vlastný názov – obľápanec, zvonec, bosorka, paradajka, prekladaná hviezdička, bicykel, dubový list, grajciarik a mnoho iných.

Pôvodne prevládala žltá a oranžová farba vzoru výšivky, neskôr ich doplnila červená. So zmenou materiálov (zamat, tyl, podkladané batistom, hrubozrnným tylom, trútrom,...) sa začala používať aj širšia škála farebnosti výšiviek, najmä modrá, zelená a fialová.

Okrem ľudového odevu (jednotlivé časti detvianskeho kroja) sa výšivka krivou ihlou uplatňuje aj na rôznych doplnkoch – kabelky, opasky, šatky, šaty, ako aj na bytovom textile.

Vymedzenie zemepisnej oblasti

Detvianska výšivka sa zhotovuje v regióne Podpoľanie, ktorý sa nachádza v Banskobystrickom kraji v južnej časti stredného Slovenska. Rozprestiera sa na území okresu Detva a zaberá časti okresov Zvolen a Banská Bystrica.

Dôkaz o pôvode

Podpoľanie vyniká prírodnými krásami, množstvom lesov, potokov a minerálnych prameňov, ale aj jedinečnou a stále živou ľudovou kultúrou. Región je charakteristický roztrúsenými lazničnými usadlosťami. Izolovanosť územia, odľahlosť obcí a lazov nútilo obyvateľov k sebestačnosti, ľudia si všetko potrebné pre život vyrábali svojpomocne z prírodných materiálov – drevo, prútie, koža, vlna, slama, šúpolie, ľan. Výtvarné cítenie a zručnosť obyvateľov pri spracovaní prírodných materiálov a zhotovovaní odevov na rôzne príležitosti, ako aj bytových doplnkov sa rokmi zdokonaľovali až vzniklo množstvo osobitých ľudových výrobkov s charakteristickými tvarmi, vzormi a farbami. Vyrábajú sa tu výrobky pastierskej kultúry – kapsy, opasky, biče, valašky, črpáky, zvonce, ale i pišťaly, fujary, riady do kuchyne, nábytok, plátno, koberce, výšivky, či ľudové kroje. Ženy tu dodnes vyšívajú tradičnou technikou – krivou ihlou na plátne napnutom na ráme. Podpoľanie vyniká jedinečnou ľudovou kultúrou.

Začiatkom 19. storočia sa na Podpoľanie dostáva výšivka krivou ihlou, pôvodne nazývaná aj tamburínová technika. Táto technika bola veľmi rozšírená v historickej tureckej výšivke, takže sa objavujú aj názory, že táto výšivka sa ku nám dostala z Turecka.

Do povedomia verejnosti sa dostalo detvianske výšivkárstvo najmä na národopisnej výstave v Prahe v roku 1895. Po nej nasledovali ďalšie príležitostné výstavy. V roku 1901 pri príležitosti valného zhromaždenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti bola v Prahe výstavka niekoľkých kusov detvianskej výšivky, ktorými bolo znázornené ľudové umenie z Detvy.

Prvým spolkom, ktorý sa postaral o rozvoj výšivkárstva na Slovensku, bol spolok Izabela, po ňom v roku 1919 sa stalo nástupníckym družstvo Detva.

Obchodným artiklom sa výšivka stala až po roku 1935, keď sa v Detve založila miestna komisia Národohospodárskej župy stredoslovenskej a nastáva doba rozkvetu tohto umenia. Komisia vedená obetavým predsedom Štefanom Rónom zozbierala a vystavila 200 kusov pôvodných vzorov a urobila z nich stálu výstavku. Tým sa postarala o zachovanie tradičných starých vzorov pre novú tvorbu. Významnú úlohu zohrala Terézia Vranová, ktorá sústredila vzory, zabezpečila materiál na vyšívanie a zabezpečila odbytové miesta vo významných mestách. Vďaka prácam na objednávku došlo k rozvoju výšivkárstva. V čase pred vojnu sa takto zamestnávalo v Detve vyšívaním na zákazky okolo 400 žien - vyšivačiek. Mali tak postarané o živobytie, najmä v zime. Výšivkárske umenie sa dostalo do povedomia širokému obyvateľstvu v iných regiónoch Slovenska. Vychýrené boli hlavne výšivky na tyl a neskôr aj pestrofarebné na zamate.

V roku 1968 Veronika Golianová založila predajňu Detvianske ľudové umenie, ktorej súčasťou je výstavka detvianskych krojov. V predajni sa sústreďujú detvianske vyšivačky, ktoré pokračujú v mnohoročnej tradícii vyšívania krivou ihlou.

Opis vlastností alebo kvalitatívnych znakov výrobku, ktoré sú dané príslušným zemepisným prostredím

Zvláštnosťou detvianskej výšivky krivou ihlou je, že sa v nej nepoužívajú rastlinné, kvetinové, ovocné alebo zvieracie motívy. Nie sú to typické kvietky, plody a lístky, ako ich môžeme vidieť v prírode. Detvianske vzory sú štylizované. Jednotlivé ornamenty majú dodnes svoje pomenovanie: zvonček, tulipán, bosorka, srdiečko oblápanec, paradajka, spúšťaná hviezdička, slimák, zaskakovaná hviezdička, zaskakované zúbky, „bicigel“, dubový lístok, prekladaná hviezdička, grajciarik. Tieto motívy sa vyšívajú po vrchu, v Detve sa hovorí obnietkou. Krivou ihlou sa dá dosiahnuť efekt plnej výšivky – „plnenuo“ do husta zaplnené plochy motívov.

Osobitným druhom výšivky krivou ihlou je vyšívanie na vyťahovaných nitkách. Priečne nite na plátne sa vyťahujú a vznikne osnova, na ktorej sa vyšíva tzv. furma (hrachovinka). Základný vzor furmy zdobí mužský kroj: krátku košielku a gety, zložitejší, ktorý sa vyšíva na srdiečko, na šípovú ružu, sa prevažne používa na oplecká, na domové uteráky, odiecky. Tieto vzory sú veľmi efektné a precízne prepracované, hlavne čo sa týka rozpočítania nití, aby sa dosiahol dokonalý ornament.

Detvianske vyšivačky zdokonaľovali výšivku a doplnili ju o tzv. vyrezávanie. Jednotlivé ornamenty obvyšivali a vystrihli, čím výšivka dosiahla odľahčený a vzdušnejší vzhľad. Efektné boli aj výšivky na tyl. Osobitnou technikou, v ktorej sa spájala technika vyšívania krivou ihlou s výrezom, je podkladaná výšivka. Vzory sa vyšili retiazkou a následne obvyšivali súčasne cez plátno, ktoré bolo na vrchu, a tyl, ktorý bol zospodu. Plátno sa potom opatrne povystrihovalo a zostal len tyl. Miesto tylu sa používal aj batist a tyl s väčšími dierkami - trútor. Táto technika sa v Detve udomácnila v 30. rokoch minulého storočia.

Opis spôsobu získavania, prípadne opis originálnych, nemenných miestnych spôsobov jeho získania

Technika vyšívania krivou ihlou spočíva v tom, že na povrchu plátna sa zachytáva niť vedená zospodu plátna smerom nahor. V jednej ruke sa drží krivá ihla a druhou rukou sa zospodu plátna vedie niť. Na niti sa spraví hrčka, aby sa neprevliekla cez plátno. Táto niť sa zachytí do háčika, ktorým sa zhora prepichne plátno. Niť sa pomocou háčika vytiahne cez plátno a vzniká retiazkový steh. Takto sa stehy ukladajú husto vedľa seba. Pri zhotovovaní detvianskej výšivky sa používajú rôzne techniky vyšívania v závislosti od jednotlivých druhov plátna.

Plná výšivka – celá plocha motívu sa zaplňa buď husto kladenou retiazkou, alebo dlhými stehmi cez šírku motívu,

Vyrezávaná výšivka – motív sa okontúruje, resp. obšije retiazkou a stred sa vystrihne,

Furma a mriežka – priečne nite na plátne sa vyťahujú a vznikne osnova, ktorá sa obvyšíva podľa želaného vzoru, pri tejto technike je dôležité správne rozpočítanie nití.

Tieto techniky vyšívania sa môžu rôzne kombinovať.

Na zhotovenie detvianskej výšivky krivou ihlou sa používa plátno, vyšívacie bavlnky, krivá ihla, rám na vyšívanie, pomocné traky na vypnutie plátna na rám, podstavec pod rám, ceruzka a nožnice.

Používajú sa rôzne typy plátna, najlepšie ľanové, bavlnené, zmes bavlny a ľanu. Typ plátna volíme podľa toho, na aký účel má výšivka slúžiť. Na mužské časti kroja sa používa pevnejšie plátno, kým na ženské časti kroja sa používa plátno jemnejšie.

Vzory sa predkresľujú na plátno ručne alebo prenesením vzorov cez kopírovací papier. Na okraje vykresleného plátna sa prisiajú zo všetkých štyroch strán tzv. traky, pomocou ktorých sa látka pripevní o vyšívací rám. Traky sú tiež zhotovené z látky, pričom dva kusy trakov tvoria tunel, zvyšné dva kusy trakov majú vyšité dierky. Na dve protiahlé strany sa prisiajú traky tvoriace tunel a na druhé protiahlé strany traky s dierkami. Cez tieto dierky sa prevlečie šnúrka a pomocou nej sa plátno priviaže o drevený rám.

Vyšívací rám je zhotovený z bukového dreva. Rám sa skladá zo štyroch častí – z dvoch hrubších kusov a z dvoch tenších latiek, v ktorých sú vyvrtané dierky. Tieto štyri kusy sa skladajú dokopy, aby vytvorili štvorec, medzi ktorým je napnuté plátno. Na dva hrubšie kusy latiek sa navlečú traky tvoriace tunel, o tenšie kusy latiek s dierkami sa priviažu šnúrky. Je potrebné, aby bolo plátno maximálne vypnuté, čo dosiahneme pomocou zaťahovania šnúrok okolo tenších latiek. Dierky v nich takisto slúžia na dotiahnutie rámu pomocou malých kolíkov. Vyšívací rám môžeme umiestniť buď na samostatný podstavec, alebo medzi dva stoly či stoličky tak, aby sa k nemu dalo pohodlne usadiť.

Neodmysliteľnou súčasťou pri výrobe detvianskej výšivky je krivá ihla. Skladá sa z drevenej rúčky, do ktorej je vsadený kovový ostrý háčik. Háčik je podobný tomu na háčkovanie. Vyšivačky kedysi volili hrúbku háčika podľa druhu plátna na ktorom vyšivali. Napríklad na vyšívanie na zamate sa používala krivá ihla s ostrejším háčikom, aby dobre prenikala cez látku. Keď sa vyšívalo na jemnejších materiáloch, vyšivačky používali tenší háčik, ktorý nerobil do plátna veľké diery. V súčasnosti si nové materiály dostupné na trhu takisto vyžadujú správnu voľbu typu krivej ihly.

Na vyšívanie detvianskej výšivky sa používajú rôznofarebné vyšívacie bavlnky. Kedysi sa vyrábali oveľa tenšie bavlnky, s ktorými sa dali tvoriť aj jemnejšie a menšie vzory. V súčasnosti sú na trhu však už len hrubšie bavlnky, ktorým sa musia prispôbovať aj jednotlivé vzory.

Názov a sídlo prevádzky

Iveta Smileková - Detvianske ľudové umenie, Partizánska 75, 962 12 Detva, Slovenská republika

Vyšivky sa môžu zhotovovať aj v jednotlivých domácnostiach.